
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 502: 504: 574

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2022.eco.4-43.1>

ЕКОБЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТІЙКОСТІ

Бондар О.І., Гандзюра В.П., Матвієнко М.Г.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
вул. Митрополита Василя Липківського, 35, корп., 2, 03035, м. Київ
cecai@ukr.net; matvienko.imdlab@gmail.com

Означені особливості забезпечення національної системи стійкості як складової національної безпеки України, а також співробітництва України, ЄС і НАТО у природоохоронній сфері. Так, Указом Президента України № 479/2021 від 27 вересня 2021 року введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» та затверджено Концепцію забезпечення національної системи стійкості. Проте аналіз прийнятого документу засвідчив, що в ньому вкрай недостатньо уваги приділено екобезпековій складовій. Розбудова національної системи стійкості посідає важливе місце в системі національної безпеки України. 23 лютого 2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив проєкт Указу Президента України «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2022 рік». РНП-2022, зокрема, зосереджується на адаптації сектору безпеки й оборони України до норм і принципів НАТО, створення національної системи стійкості та реформування оборонної промисловості; поглибленні взаємодії з НАТО в межах статусу партнера з розширеними можливостями, який Україна отримала у 2020 році. Реалізація даної програми необхідна для захисту та повноцінного функціонування держави на всіх рівнях. Попри те, що реалізація такого завдання закріплена в законодавчих документах, наразі ця тема потребує наукового обґрунтування. Перш за все, необхідні теоретичні основи та втілення механізмів гарантування екобезпеки в системі національної стійкості України. Під час роботи у такому напрямку важливо спиратися на успішний досвід країн ЄС і НАТО в розробленні національних систем стійкості цих країн. Розв'язання проблеми розбудови національної системи стійкості України завдяки поліпшенню екобезпекової складової дозволить істотно вплинути на зміцнення національної безпеки країни. *Ключові слова:* національна система стійкості, екобезпека, стійкий розвиток, навколишнє середовище, Центр європейської та євроатлантичної інтеграції Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління.

Environment-security component of National Resilience system. Bondar O., Gandziura V., Matvienko M.

The Decree of the President of Ukraine № 479/2021 of September 27, 2021 put into effect the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of August 20, 2021 «On the introduction of the national system of stability»; and approved the Concept of ensuring the National Resilience System. However, the analysis of the adopted document showed that it does not pay enough attention to the environmental component. Building the National Resilience System occupies an important place in the national security system of Ukraine. On February 23, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the draft Decree of the President of Ukraine «On the Annual National Program under the auspices of the NATO-Ukraine Commission for 2022». ANP-2022, in particular, focuses on: adaptation of the security and defense sector of Ukraine to NATO norms and principles, in particular the creation of National Resilience System and reform of the defense industry; deepening cooperation with NATO within the framework of Ukraine's enhanced partner status in 2020. The implementation of this program is necessary for the protection and full functioning of the state at all levels. Despite the fact that the implementation of this task is enshrined in legislative documents, now this topic needs scientific justification, after which it will be possible to develop strategic decisions. First of all, the theoretical foundations and implementation of mechanisms to ensure environmental safety in National Resilience System of Ukraine are needed. Working in this direction, it is important to rely on the successful experience of the EU and NATO countries in developing national resilience systems. In Ukraine, the Centre for European and Euro-Atlantic Integration of the State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management is solving these problems. Solving the problem of building Ukraine's national system of stability through strengthening the environment-security component will significantly strengthen the national security of the country. *Key words:* National resilience system, environmental safety, environment, sustainable development, Centre for European and Euro-Atlantic Integration of the State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management.

Постановка проблеми. Розбудова національної системи стійкості є одним із пріоритетних напрямів політики національної безпеки України на сучасному етапі. Це обумовлено необхідністю забезпечення готовності держави і суспільства до реагування на широкий спектр загроз різного похо-

дження, а також безперервності основних процесів у державі. Україна має значний потенціал стійкості, проте системні механізми забезпечення національної стійкості наразі ще знаходяться в процесі формування. Їх удосконалення сприятиме посиленню і розвитку системи забезпечення національної без-

пеки України. Розробка і реалізація комплексних стратегічних рішень у цій сфері потребує належного наукового обґрунтування, в першу чергу, щодо визначення концепції забезпечення національної стійкості [5]. Указом Президента України № 479/2021 від 27 вересня 2021 року введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» та затверджено Концепцію забезпечення національної системи стійкості [10]. Проте, на думку авторів, екобезпекова складова ще не посіла в ній належне місце, що може мати негативні наслідки.

Актуальність дослідження. Курс на повноправне членство в ЄС і НАТО офіційно закріплений у Конституції України. На Варшавському саміті 2016 року країни НАТО визначили посилення стійкості одним із пріоритетів діяльності Альянсу, встановивши перелік із семи базових критеріїв НАТО для оцінки цивільної готовності суспільства: гарантована дієвість уряду і критично важливих урядових послуг; стійке постачання енергії; здатність ефективно діяти у разі неконтрольованого переміщення людей; стійкі джерела води і продуктів харчування; здатність реагувати на ситуації з масовими втратами; стійкі системи зв'язку; стійкі транспортні системи. Національна система стійкості передбачає формування комплексного механізму, який включатиме в себе етапи оцінки ризиків, планування та навчання, узгоджені протоколи реагування на кризову ситуацію та відновлення до початкового стану. Водночас, на думку авторів, у концепції «Національної стійкості» екобезпекова складова ще не посіла належне місце у системі національної безпеки. Тому першочерговим завданням є розроблення теоретичних основ та втілення в систему національної стійкості України механізмів гарантування екобезпеки.

Мета роботи. Екобезпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави, яка повинна гарантуватися поряд із військовою, економічною та особистою безпекою. Загрози національної стійкості через навколишнє середовище варті першочергової уваги. Всі складові природного оточення мають бути оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації, що можливо лише за якісного стану довкілля. Тому метою роботи було проаналізувати введenu в дію Національну систему стійкості та відповідність екобезпекової складової реальним загрозам національній безпеці України.

Викладення основного матеріалу. Досить часто в публічному дискурсі виникають «трендові» слова (buzzwords), що використовуються в політичних документах і державних програмах, під які виділяються кошти з державного бюджету або міжнародними організаціями, і які кожен розуміє по-своєму. Нещодавно такими словами були, зокрема, *економіка перехідного типу, сталий розвиток, гібридна війна*. Наразі в тренді *стійкість (resilience)*.

В останні роки у багатьох країнах світу активно займаються створенням національних систем стійкості [14, 18]. Низка екологічних проблем в Україні (масові пожежі, проблеми з водними ресурсами, катастрофічне забруднення повітря, пандемія тощо) підтверджують необхідність істотного доопрацювання національної системи стійкості шляхом доповнення її розвиненою екобезпековою складовою.

11 лютого 2020 р. у Києві розпочався курс практичних семінарів з розбудови національної системи стійкості згідно з принципами та рекомендаціями НАТО, організований Урядовим офісом з координації європейської та євроатлантичної інтеграції за підтримки Офісу оборонного співробітництва США. У відкритті курсу брали участь тимчасова повірена у справах США в Україні Крістіна Квін, в.о. голови Урядового офісу з координації європейської та євроатлантичної інтеграції України Олексій Генчев, директор Національного інституту стратегічних досліджень Олександр Литвиненко.

У першому з серії семінарів (із залученням експертів США) брали участь 70 українських фахівців з понад 20 державних установ України, зокрема, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Міністерства юстиції, Міністерства розвитку громад та територій, Ради національної безпеки та оборони України, Служби безпеки України, Державної інспекції ядерного регулювання, Урядового офісу з координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Національного інституту стратегічних досліджень, Центру європейської та євроатлантичної інтеграції Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України тощо. Аналізували підходи НАТО та окремих країн до забезпечення стійкості, роль і місце у системі стійкості кожного з державних органів, їхні функції та розподіл відповідальності.

Так, в основі всеохоплюючого комплексного підходу до національної безпеки лежить досягнення семи ключових цілей [6] (рис. 1).

При цьому варто розрізняти два типи стійкості: пружну і резистентну. Пружна стійкість передбачає відхилення системи від рівноважного стану за дії збурюючого чинника та повернення до вихідного стану після припинення дії останнього. Системи, яким притаманна резистентна стійкість, за дії збурюючого чинника зберігають притаманні їм властивості, і лише коли сила впливу чинника, що виводить систему зі стану рівноваги досягне певної межі (резистентної стійкості даної системи) – вона переходить до якісно нового стану [17].

Ці обставини необхідно враховувати під час розроблення заходів із забезпечення стійкості. Адже одні ситуації вимагають забезпечення саме резистентної стійкості, а за певних умов значно ефективнішими заходами будуть ті, які забезпечать лабільну (пружну) реакцію-відповідь на збурюючий чинник.

Рис. 1. Складові національної безпеки

Зростання рівня глобальних загроз у сфері довкілля, зміни клімату спричинило нагальну потребу шукати нові шляхи убезпечення людей від природних катастроф та забезпечення процесів життєдіяльності в кризових умовах. Відтоді набула актуальності проблема стійкості екосистем й інфраструктури. Згодом спектр загроз як для держав, так і для людей лише розширювався. На порядок денний вийшли завдання розбудови стійкості держави і суспільства до терористичної загрози та інформаційних атак, стійкості комп'ютерних систем до хакерських атак, стійкості фінансової системи, а зрештою – національної стійкості. У кожному зі згаданих словосполучень є поняття *стійкість*, але воно асоціюється із зовсім різними й часто не пов'язаними між собою процесами [13]. А що ж спільного у всіх цих випадках? В узагальненому вигляді стійкість характеризує реакцію об'єкту на певні зовнішні впливи, його здатність адаптуватися до їхньої дії без значної втрати функціональності [16]. Дослідники сформували міждисциплінарний концепт стійкості. Його практична цінність у тому, що, розуміючи відповідні принципи і правила, можна посилити здатність різних об'єктів та систем *виживати* (в широкому значенні) в складних і незвичних умовах [4, 6].

Попри те, що неможливо виключити з життя природні катастрофи (повені, торнадо, цунамі, землетруси тощо) або назавжди подолати тероризм, можна ліпше підготуватися до відповідних загроз, зменшуючи кількість втрат і пришвидшуючи процес відновлення після криз. В цьому випадку знадобиться програма стійкості. Насамперед механізми забезпечення національної стійкості почали застосовуватися в країнах, які потерпали від природних негараздів, а згодом поширилися й на інші сфери (проти дія тероризму, інформаційним і кібератакам, психологічному тиску тощо) [12]. Нині відповідні практики використовують США, Канада, Велика Британія, Ізраїль, Японія, Естонія та інші країни. Питаннями стійкості опікуються також і міжнародні організації, зокрема ООН, НАТО, ОЕСР. Їхній досвід

і рекомендації мають свої особливості, оскільки відрізняються одна від одної і країни, і організації. При цьому є й спільні риси, які характеризують розбудову національної стійкості і мають принципово важливе значення. Зокрема, це активна взаємодія представників держави й суспільства, високий рівень їхньої обізнаності в сутності й характері загроз, і заходів, у яких вони мають брати участь до, під час і після кризи або надзвичайної події тощо.

За таких умов класичних оборонних і безпекових заходів виявляється вже недостатньо для того, щоб люди, суспільство і держава були захищеними на гідному рівні. Постає питання про набуття системою забезпечення національної безпеки нової якості, яка давала б змогу адаптуватися до непередбачуваних впливів, працювати безперебійно навіть в умовах кризи, не допускати розвитку деструктивних явищ.

У цьому й полягає запровадження принципів національної стійкості у сфері забезпечення національної безпеки. І це не потребує значних додаткових ресурсів, а, навпаки, зекономить їх. Правильна організація взаємодії наявних сил і засобів, переорієнтація тренінгів і навчань, які вже існують як елемент у системі забезпечення національної безпеки, формування зацікавленості громад у посиленні власної безпеки – це те, з чого починати можна вже зараз, не очікуючи на нові доручення й рекомендації радників.

Особливої уваги варта проблема стійкості – екобезпеки, зокрема, у секторі безпеки й оборони України. Намічені шляхи удосконалення природоохоронних заходів у секторі оборони, розроблені фахівцями Центру європейської та євроатлантичної інтеграції Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління, які увійшли до Річних національних програм Україна-НАТО-2019, 2020 та 2021 рр. Європейська та євроатлантична інтеграція є головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. 23 лютого 2022 року Уряд ухвалив проект Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2022 рік Служба Віце-прем'єр-міністра України [10], де значна увага

приділена подальшій розбудові національної системи стійкості.

Подальша розбудова та поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС здійснюється на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Переважна більшість українського суспільства підтримує курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО, усвідомлюючи, що це є ключовою гарантією розбудови демократичної правової держави та забезпечення її безпеки. Інтеграція та курс на повноправне членство в НАТО – це збереження незалежності України [3, 15]. Наразі суспільна підтримка в Україні європейського та євроатлантичного вибору зумовлена європейською цивілізаційною ідентичністю України, її тісними і тривалими відносинами з членами європейської та євроатлантичної спільнот, які ґрунтуються на спільних цивілізаційних цінностях. У рішенні Бухарестського саміту НАТО 2008 року було підтверджено майбутнє членство України в цій організації. У 2019 році в Конституції України законо-

давчо закріплено цивілізаційний вибір, європейська ідентичність Українського народу та незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Особливо скрутна екологічна ситуація склалася в Україні на територіях військових об'єктів, адже до розпаду СРСР військові території займали 18% всієї площі країни, що значно переважає площу лісів та заповідників. В той час як у країнах-членах НАТО загальна площа земель, відчужених для повсякденної діяльності військ, становить 1–3% їх земельного фонду, а в Україні наразі – близько 7% загальної території країни. У США на очищення й відновлення 1 км² землі, що використовується як полігон для стрільб та бомбометання, в середньому витрачалося близько 250 млн. доларів. Витрати на очищення військових баз від токсичних хімічних відходів на початку 90-х років у США становили 30–40 млрд доларів за рік. Водночас єдина в Україні «Програма реабілітації територій, забруднених унаслідок військової діяльності на 2002–2015 рр.» практично не фінансувалася.

Співробітництво між Україною, ЄС і НАТО у природоохоронній сфері має на меті досягнення кількох завдань (рис. 2).

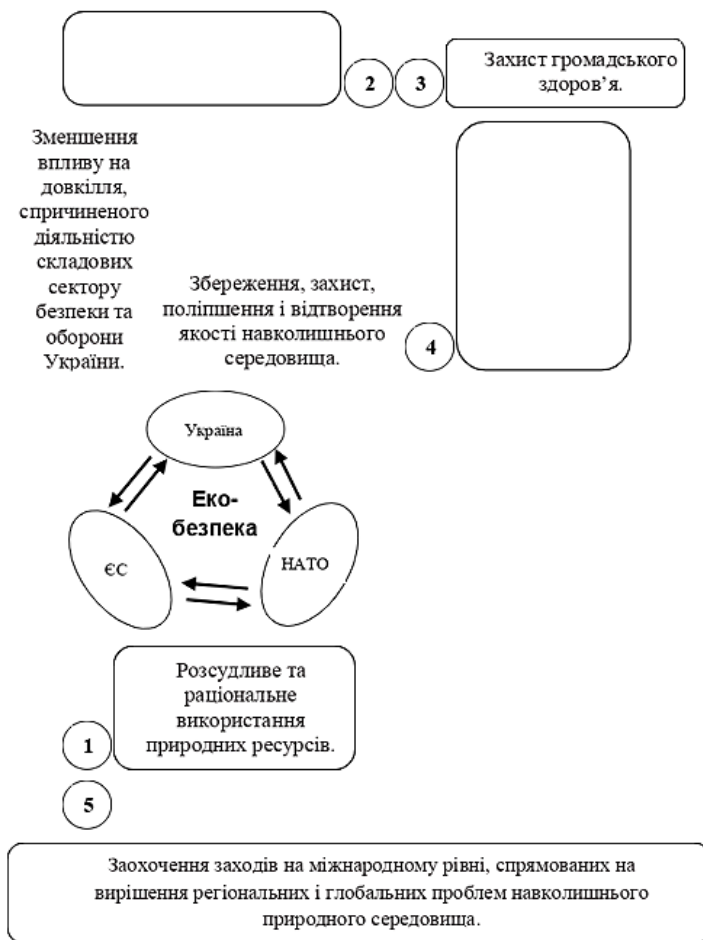

Рис. 2. Основні напрями діяльності України, ЄС і НАТО в сфері екобезпеки

З метою забезпечення виконання пріоритетних завдань співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору розробляються річні національні програми (РНП) під егідою Комісії Україна – НАТО. Затверджена Указом Президента України від 10 квітня 2019 року №117/2019 вперше в історії держави РНП-2019 стала програмою стратегічних реформ та інших заходів, необхідних для забезпечення ефективної, цілеспрямованої та системної підготовки України до членства в Альянсі [7].

Головні висновки На сьогодні гостро постає проблема й необхідність доповнення Національної системи стійкості достатньо розвинутою екобезпековою складовою. І лише коли проблеми екобезпеки посядуть належне місце в системі Національної безпеки та в Національній системі стійкості, можна розраховувати на поступове поліпшення стану екосистем, якості середовища існування, здоров'я людини та мінімізацію шкоди навіть за умов будь-яких потужних збурюючих чинників. Отже, варто орієнтуватися на досвід держав, які вже досягли успіху

в цій сфері, зокрема, країни ЄС та НАТО. При цьому необхідно враховувати нинішні економічні, політичні, екологічні тощо передумови розвитку України для адекватного розроблення відповідних програм. Наразі проблемою удосконалення національної системи стійкості, активно займається Центр європейської та євроатлантичної інтеграції Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, який тісно співпрацює з фахівцями як України, так і низки інших країн, творчо використовуючи їхній досвід у розбудові національної системи стійкості.

Перспективи використання результатів дослідження. Розв'язання порушених авторами у праці проблем та окреслені шляхи їхнього розв'язання завдяки укріпленню екобезпекової складової мають посісти чільне місце в подальшому розвитку і вдосконаленні національної системи стійкості України, що істотно вплине на зміцнення національної безпеки країни.

Література

1. Бондар О.І., Гандзюра В.П., Погурельський С.П. Проблеми екобезпеки сектору оборони України та шляхи їх вирішення в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практ. конф. "VinSmartEco" (м. Вінниця, 16–18 травня 2019 р.). Вінниця, 2019. С. 19–21.
2. Бондар О.І., Іваненко І.Б., Шусть В.І., Канцурак В.В., Кохан О.В. Удосконалення екологічного контролю щодо особливо небезпечних територій за допомогою засобів космічного зондування. Екологічні науки. 2020. № 5(32). С. 7–15.
3. Гандзюра В.П. Мова не про користь, а скоріше – про виживання. Надзвичайна ситуація. 2006. № 7. С. 18–21.
4. Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси. Вісник Львівського ун-ту: Серія: філос.-політолог. студії. 2018. № 19. С. 170–175.
5. Резнікова О.О. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні. Аналітична записка Серія «Національна безпека». 2020. № 8. С. 1–5.
6. Резнікова О.О., Войтовський К. С. Імплементация принципів стійкості у системі забезпечення національної безпеки Нової Зеландії Аналітична записка Серія «Національна безпека». 2020. № 8. С. 5–8.
7. Указ Президента України про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2019 рік // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2019#Text>
8. Указ Президента України про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text>
9. Указ Президента України №479/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>
10. <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-uhvaliv-proekt-richnoyi-nacionalnoyi-programi-pid-egidoju-komisiyi-ukrayina-nato-na-2022-rik>
11. Центр європейської та євроатлантичної інтеграції // https://dea.edu.ua/sentr_vropeis4koi_ta_vroatlantichnoi_integracii
12. Bondar A.I., Mashkov O.A., Zhukaskas S.V., Nygorodova S.A. Methodology of coneraction to environmental threats and environmental terrorism: a system approach. Екологічні науки. 2019. № 1(24). С. 5–16.
13. Cheng Y., Elsayed E. A., Huang Z. Systems resilience assessments: a review, framework and metrics. International Journal of Production Research. 2022. Vol. 60, № 2. P. 595–622.
14. Fjader C. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. Resilience. 2014. Vol. № 2. P. 114–129.
15. Gandzyura V. Environmental Security Military-Civilian Relationship // Defense and the Environment/NATO Advanced Research Workshop Effective Communication Related to Recent Environmental Protection Challenges and Activities in the Military Sector: Materials of the conference (Bratislava, Slovak Republic, April 22–26, 2003). Bratislava, 2003. P. 4.
16. Omand D. Developing National Resilience. The RUSI Journal. 2005. Vol. 150, № 4. 14–18.
17. Picha K.J., Almaddah M.R., Barker J., Ciochetty T., Black W.S., Uhl T.L. Elastic Resistance Effectiveness on Increasing Strength of Shoulders and Hips. J. Strength Cond. Res. 2019. Vol. 33, № 4. P. 931–943.
18. Proag V. The Concept of Vulnerability and Resilience. Procedia Economics and Finance. 2014. Vol. 18. P. 369–376.